

Şeyleş(tir)me¹

Hakan Gürel

Şeyleşme (nesneleşme, reification [İng.]), ilişkili olduğu yabancılaşma ve meta fetişizmi kavramlarıyla birlikte Marksist literatürün en temel ve tartışmalı kavramlarından birisidir. Marx, şeyleşme kuramının habercisi olarak değerlendirilebilecek görüşlerini ilk olarak 1844 El Yazmaları ile kaleme almış olsa da yaklaşımını aslen *Gründrisse* ve *Kapital* ile olgunlaştırmıştır. Gelişkin kapitalizm kendisini yeniden üretirken ekonomik, toplumsal, siyasal vb. tüm bileşenlerinin ve tahakküm ilişkilerinin mağdurlara doğal, nesnel ve kaçınılmaz görünmesini sağlar. İnsanların kapitalist sistemin hizmetine sundukları emek toplumsal bağlamından çıkarılır ve nesneleşir. Meta üretimi süreci, aynı zamanda kendi emeğine ve başkalarının emeğine olduğu ölçüde bu emeğin üretim süreçlerine ve koşullarına da bir yabancılaşmayı içerir: “Dolayısıyla meta gizemli bir şeydir. Bunun nedeni basit olarak şudur: insanların emeğinin toplumsal niteliği insanlara meta içinde bu emeğin ürününe damgalanmış nesnel bir nitelik olarak görünür; zira üreticilerin kendi emek ürünlerinin genel toplamı ile ilişkileri, onlara üreticilerin kendi aralarında bir ilişki olarak değil de emeklerinin ürünleri arasında mevcut olan bir toplumsal ilişki olarak sunulur. (...) Meta olarak üretildikleri anda emek ürünlerine kendisini ilıştiren ve bu nedenle de meta üretiminden ayrılması olanaksız olan şeye ben Fetişizm diyorum.” (Marks, 2003) Marx’a göre meta fetişizmi, yalnızca şeyleşmenin özel formlarından birisi değil aynı zamanda da daha geniş ölçekli toplumsal yabancılaşmayı yeniden üreten temel unsurdur. Marx, şeyleşmeyi “meta üretiminin egemen olduğu bir toplumda toplumsal varoluş ve toplumsal bilinçlilik arasındaki, başka bir deyişle nesnel toplumsal ilişkiler ile bu ilişkilerin öznel kavranışı arasındaki diyalektik ilişkiyi belirten bir kavram” olarak ele alır (Burris, 1988). Marx’a göre kapitalist üretim tarzı tümüyle gizemli bir hale getirilmiş, toplumsal ilişkiler şeyleşmiş ve maddi üretim ilişkileri tarihsel ve toplumsal belirlenme ile birleşmiştir. Marx’ın işaret ettiği diyalektik ilişki bir yandan “üretim ilişkilerinin maddileşmesini

¹ Bu yazı Eleştirel Pedagoji Dergisinde 39. sayısında yayımlanmıştır.

(cisimleşmesini)" öte yandan da "şeylerin kişileştirilmesini" (özdeşleşme) içerir. Sözelimi, emek süreçlerinin hiyerarşik ve atomize olduğu kapitalist toplumsal ilişkiler teknoloji ile cisimleşir. İnsanlar teknoloji ile uyumlu toplumsal örgütlenme modelleri ile özdeşleşir, kendilerini bu modellerin içine yerleştirirler. Böylelikle emeğin sermayeye tabiliği yalnızca işçinin makineye tabi olmasıyla görünür hale gelmez aynı zamanda bu şekilde sağlama alınır. Marx'ın meta fetişizmi kuramında belirttiği gizemli hale getirme mekanizması toplumsal bilinçliliği kapitalist üretim ilişkilerine tabi kılar. İşçi, teknolojiyi geliştirenin toplumsal güçler değil teknolojinin kendisi olduğunu düşünecektir. Çağdaş toplumlarda çalışmanın yabancılaştırıcı niteliği böyle oluşur. Böylelikle kapitalist toplumsal ilişkiler sözü edilen cisimleştirme ve özdeşleşme süreciyle doğallık ve kaçınılmazlık kazanır. Şeyleşme, yaygın olarak "insan özelliklerinin, ilişkilerinin ve eylemlerinin insandan bağımsızlaşan (ve aslen bağımsız olduğu tahayyül edilen) ve yaşamını yöneten insan ürünü şeyler, ilişkiler ve eylemlere dönüşmesi" anlamında kullanılır (Petrović, 1983). Bu tanım, esas itibarıyla Marks'tan sonra şeyleşme konusuna özel bir önem veren Georg Lukács tarafından geliştirilmiştir. Lukács, 1923 yılında ilk baskısı yapılan Tarih ve Sınıf Bilinci adlı kitabının "Şeyleşme ve Proletaryanın Bilinci" başlıklı bölümünde şeyleşmenin modern kapitalist sistemin temel karakteristik özelliği olduğunu vurgular: "olgunluğa erişmiş meta ekonomisinde insanın faaliyeti, insanın kendisine karşı da nesnelleşiyor, meta haline geliyor, yani toplumdaki doğa yasalarının insana yabancı olan nesnelliliğine boyun eğiyor ve bu faaliyet, bu meta şekliyle kendi hareketlerini insandan bağımsız olarak yürütmek zorunda kalıyor" (Lukács, 1998). Lukács, şeyleşmenin giderek 'yetkinleşen' kapitalist sistemde insanların bilinçliliğine damgasını vurduğunu ileri sürer: "Kapitalist sistem kendini ekonomik olarak daha da yüksek düzeylerde sürekli ürettikçe ve yeniden ürettikçe, şeyleşme yapısı da kademeli olarak insanların bilincine daha derinden, daha uğursuzca ve daha da kati olarak yerleşir" (Lukács, 1998). Şeyleşme kavramı, Marx ve Marksist düşünürlerin yanı sıra Frankfurt Okulu olarak adlandırılan sosyal bilimler yaklaşımı içinde Adorno ve Horkheimer tarafından da tartışılmış ve çağdaş toplumun anlaşılması için başvurulmuş temel analiz birimlerinden birisi olmuştur. Kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesi, emeğin sermayeye tabi kılınması sürecidir. Bu sürecin işleyişinde şeyleşme ve yabancılaşma toplumsal bilinçliliğin manipüle edilmesi için temel önemi olan mekanizmalardır. Marx'ın meta fetişizmi kavrayışı ve şeyleşmenin diyalektik yapısına ilişkin yaklaşımı, şeyleşme sürecinin yalnızca kapitalist sistemin emekçinin toplumsal bilinçliliğini yukarıdan belirlediği ve manipüle ettiği bir

mekanizma ile çalışmadığını, bizzat emekçinin bu süreçte katkısının olduğunu ima eder. Toplumsal ilişkiler içinde emeğine yabancılaşan, kendi ihtiyaçlarının ötesinde, hatta bazen ihtiyaç icat ederek sürdürülen üretim süreçlerine dahil olan emekçi yalnızca kapitalist için artı değer üretmekle kalmaz, emeğini ve emeğinin ürününü diğer emekçilerin emekleri ve ürünlerinden farklı ve yalıtık kılan bir sistemi her gün yeniden üretir. Toplumsal ilişkilerinde dayanışmadan daha çok kendi emeğini ve emeğinin ürününü önemseyerek, takdir, taltif ve terfi bekleyerek şeyleşme sürecine katkıda bulunur.

Şeyleşme ve Eğitim

Çağdaş kapitalist toplumlarda şeyleşmenin önemli bir kaynağı da mesleki becerilerin elde edilmesi ve bireylerin toplumsal iş bölümüne uygun konumlara sınıflandırılmasına yönelik olan kitlesel kamu eğitim sisteminin geliştirilmesi olmuştur. Sınıfsal ayrıcalıklar bir zamanlar doğrudan ve görünür bir biçimde nesilden nesle aktarılırken kapitalizmin gelişkin formlarında karmaşık bir eşitsiz eğitim sistemi ile yürütülür. “Sınıf eşitsizliğinin yeniden üretiminden sorumlu olan toplumsal ilişkiler beceri elde etmeye ilişkin teknik süreçlerin içine yedirilir (ve arkasında saklanır)” (Bowles ve Gintis, 1976). Beceriler, altta yatan toplumsal ilişki yapısının işareti olmaktan ziyade diğer metalar gibi içkin bir değer kaynağı olarak fetişleştirilir. Eğitim, zaten toplumsal sınıflara ayrılmış bir toplumsal düzen için toplumsal seçme süreci olarak değil esas olarak üretici becerileri elde etme ve belgelemeye ilişkin bir teknik süreç olarak görülür. Eğitsel başarı bireyler arasındaki zeka ve motivasyon farklılıklarının bir yansıması olarak düşünülür. Bu bakış açısıyla yoksulluk ve eşitsizlik, kapitalist ekonomi kurumlarının normal sonucu olarak değil de teknik becerileri elde etme konusunda kişisel yetersizliklerin bir sonucu olarak değerlendirilir. Bu görünüm, hem gündelik ideoloji düzeyinde, hem de burjuva sosyal bilimlerinin daha titizlikle inşa edilmiş kuramsal yapılarında sınıf eşitsizliğinin meritokratik meşruiyetinin temellerini atar (Burris, 1988).

Kaynakça

- (1) Bourdieu, P. ve J.C. Passeron (2015) Yeniden Üretim: Eğitim Sistemine İlişkin Bir Teorinin İlkeleri. 1. Baskı. Heretik Yayınları. Ankara.
(Reproduction in Education: Society and Culture. Sage Pub., London: 1977)
- (2) Wacquant, L. J. D. (2007). "Pierre Bourdieu: Hayatı, Eserleri ve Entelektüel Gelişimi", Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi. Der. Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan İletişim Yayınları, İstanbul (s.53-76)
- (3) Bourdieu P. (1986) "The Forms of Capital." Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education, ed. J.E. Richardson. Greenwood, New York (s. 246).
- (4) Bourdieu, P. (1977) "Cultural Reproduction and Social Production," Power and Ideology In Education. (eds.) J. Karabel and A.H.Halsey. Oxford Univ. Press. N.Y. s. 487-511
- (5) Jourdain, A. – Naulin, S. (2016) Pierre Bourdieu'nün Kuramı ve Sosyolojik Kullanımları. İletişim Yayınları.İstanbul. (Bkz. "okul Sosyolojisi" s. 49-72)
- (6) bkz. Bernstein, B. (1970) Class, Codes and Control. Vol. 1-2, Routledge, London-New York; Pedagogy Symbolic Control and Identity. Rowman&Littlefield Pub. New York: Oxford: 1982.
- (7) bkz. McLaren, P. (2011) Okullarda Yaşam: Eleştirel Pedagojiye Giriş. Anı Yayıncılık. Ankara; Willis, P. (2016) İşçiliği öğrenmek: Sınıf, İşçilik ve Eğitim. Heretik yayıncılık, Ankara.
- (8) bkz. Giroux, H.A. (2001) Theory and Resistance in Education: Towards a Pedagogy for the Opposition. Bergin&Garvey, Westport, London.